

Долженков О.О.

*доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського*

ДЕМОКРАТІЯ ЯК СУСПІЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ ТА КАТЕГОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Демократія – одна з найбільш вживаних категорій політичної науки, яка, однак, не знайшла конвенційної концептуалізації. Всього, за спостереженням Д. Кольє і С. Левитського, можна нарахувати до 550 типів і підтипів і відповідних визначень демократії [Див.: 1]. Крім того, теорія демократії не має єдиного наукового джерела. Її витoki простежуються в працях теоретиків Античності (Платон, Арістотель, Перікл, Цицерон та ін.), вона визрівала у творах мислителів Нового часу (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), великий внесок у її становлення був зроблений батьками-засновниками США (Т. Джефферсон, А. Гамільтон, Д. Медісон, Дж. Джей, Б. Франклін). Сучасна демократична теорія представлена безліччю шкіл і напрямів, кожна з яких володіє солідною методологією і користується значним авторитетом серед певних сегментів наукової спільноти [Див.: 2]. Саме тому Дж. Сарторі без оптимізму зазначає, що вимоги досягнення конвенції щодо поняття демократії неспроможні [3, с. 261].

Представляється доцільним виділення 4 основних вимірів демократії в сучасних умовах:

1. Як конституційна система;
2. Як інституціональна система;
3. Як електоральний механізм;
4. Як інструмент забезпечення прав і свобод та захисту меншин.

Демократія як конституційна система. В даному випадку уявлення про демократію виходить за рамки категорії політичний режим, які жорстко відведені їй вітчизняною традицією правознавства та суспільствознавства, і зрощується з формою правління як певною сукупністю і правовим положенням органів державної влади, конституційної структури та порядку їх формування. Саме тому, торкаючись демократії, ми говоримо саме про систему правління як поєднання формальної конституційної структури органів державної влади і демократичних елементів: виборності, принципу поділу влади, демократичних методів владарювання, інших процедурних аспектів, відповідного ціннісного наповнення.

Демократія як інституціональна система. Ще з античних часів простежуються спроби розробки напрямки політичної науки, яке, слідуючи за Д. Сарторі, прийнято назвати «порівняльним конституційним інженерингом», тобто дослідницького пошуку форм і різновидів політичних інститутів, які найбільшою мірою задовольняли б вимогам суспільства щодо справедливого та ефективного управління.

Як відомо, «інститути – це стійкі регулярності людської поведінки в ситуаціях, структурованих правилами, нормами і загальними стратегіями, які конститууються і реконститууються людською взаємодією в частих і повторюваних ситуаціях» [4, с. 582].

Не можна зводити всю сукупність політичних інститутів лише до формальних правил. Надзвичайно важливим, на наш погляд, є розрізнення формальних та неформальних політичних інститутів, що становить плідну дослідницький напрямок. На думку відомих теоретиків неформальній інституціоналізації В. Меркеля і А. Круассан, існує два основних види інституціоналізації: (1) прийняття конституції і політично керовані процеси формування інститутів (політична інженерія або цілеспрямоване інституційне будівництво; і (2) встановлення та інституціоналізація неформальних правил і практик політичної гри [5, с. 20]. М. Дюверже зробив значний внесок у політичну науку, зв'язавши поняття політичний інститут і політичний режим. «Сукупність політичних інститутів, що діють в даній країні в даний момент, становить «політичний режим»: в якомусь сенсі політичні режими – це сузір'я, зірками в яких є політичні інститути» [6, с. 647]. Демократія як інституціональна система, таким чином, повинна розумітися як сукупність політичних інститутів, що забезпечують реалізацію демократичного ідеалу. Звідси можна вивести поняття інституційної інфраструктури демократії, або інституційного дизайну, – формального каркаса, на якому тримається демократична політична система.

Демократія як електоральний механізм. Видатний політолог і соціолог С.М. Ліпсет підходив до сутності демократії наступним чином: «Демократія в складному суспільстві може бути визначена як політична система, що забезпечує регулярну конституційну можливість зміни урядовців, і соціальний механізм, що дозволяє максимально великій частині населення впливати на прийняття основних політичних рішень, шляхом вибору між претендентами на зайняття політичних позицій» [7, с. 27].

З цього визначення випливає, що принцип реалізації влади народу в сучасних умовах формалізується за допомогою наступних інститутів: виборність органів державної влади та місцевого самоврядування; безпосереднє волевиявлення громадян (референдуми, плебісцити, електронна демократія); принцип підзвітності та громадського контролю.

Демократія як інструмент забезпечення прав і свобод та захисту меншин. Демократія як така, розглянута як виборний інструмент, здатна привести до влади тирана, якщо не буде поєднуватися з принципами лібералізму. Поширення неліберальної демократії, тобто електоральної формули без ліберального наповнення, вважається однією із загроз повноцінному політичному розвитку.

Безумовно, подібне уявлення про демократію логічно виводиться з вчення Ж.-Ж. Руссо про загальну волю і заснованої на ньому концепції радикальної демократії. Загальна воля, в якій втілюється думка більшості, є вищим законом, тому, як пише французький мислитель, «якщо хто-небудь відмовиться підкорятися загальній волі, то він буде до цього примушений

всім Організмом, а це означає ні що інше, як те, що його силою примусять бути вільним» [8, с. 211].

Причому свобода в даному контексті розуміється як відмова від особистих переваг, і повне розчинення в загальній волі, вирішення якої всякий раз виявляється правильним. Саме в цьому полягає тоталітарний зміст руссоїстської теорії – в тотальному підпорядкуванні рішенням більшості, що має на увазі фізичне елімінування якого-небудь плюралізму, інакомислення, множинності інтересів і усунення автономних сфер.

На нашу думку, лише поєднання лібералізму і демократії дозволяє взаємно нейтралізувати властиві їм недоліки. Так, демократія з її прагненням до суспільної згуртованості, політичної рівності, формулювання та досягнення суспільно значущих цілей врівноважує лібералізм з властивим йому індивідуалізмом, антиєгалітаризмом і аристократичним принципом. З іншого боку, лібералізм попереджає такі можливі наслідки демократії як тиранія більшості і демократична диктатура і забезпечує права меншин.

Література

1. Collier, David and Levitsky, Steven. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. // World Politics, Vol. 49, No. 3, April 1997. – P. 34-49.
2. Held, David. Models of Democracy / Third Edition. – Stanford, California: Stanford University Press, 2006. – 413 p.
3. Sartori, Giovanni. The Theory of Democracy Revisited. – Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., 1987. – 363 p.
4. Crawford, Sue E. S. and Ostrom, Elinor. A Grammar of Institutions // American Political Science Review, vol. 89, № 3. September 1995. – P. 580-601..
5. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях // Политические исследования, 2002, № 2. – С. 18-27.
6. Дюверже М. Политические институты и конституционное право/ Антология мировой политической мысли в 5 томах. Том 11. Зарубежная политическая мысль. XX в. – М.: Мысль, 1997. С. 642-654.
7. Lipset, Seymour Martin. Political Man: the Social Bases of Politics. / Expanded and Updated Edition. – Baltimore, Maryland: the John Hopkins University press, 1981. – 280 p.
8. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре: Трактаты / М., 2000, – 420 с.